

Vznik České akademie věd a umění

Před sto lety, v květnu roku 1891, prožívala česká země a zejména Praha dny plné vzruchu. V polovině měsíce otevřeli za velkého zájmu veřejnosti Jubilejní výstavu, o tři dny později, 18. května, pak vitala první návštěvníky nově postavená budova Národního muzea na Václavském náměstí. Tentýž den byl stanoven také k zahájení činnosti České akademie, jejímž sídlem se stalo právě Národní muzeum.

Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění nebyla první a jedinou institucí svého druhu na území Čech a Moravy. Už v roce 1784 byla založena Královská česká společnost nauk, instituce, jejíž zrod iniciovala skupina osvícenských vědců, a v roce 1818 pak Národní muzeum.

Založením České akademie bylo, po rozdělení techniky v roce 1869 a univerzity v roce 1882, dokončeno vytváření institucionální základny české vědy a prestiž vědecké práce a představitelů vědy začala i v českém světě stoupat.

Představy o potřebě národní akademie a její podobě se formovaly prakticky po celou druhou polovinu 19. století. Ucelenou představu zveřejnil v letech 1861–1863 J. E. Purkyně jako soubor článků pod názvem Academia. Purkynův projekt předpokládal vybudování národní akademie pracovního charakteru se 14 vědeckými ústavy. To byla idea, která neměla ve své době naději na uskutečnění pro značné finanční a jiné nároky. Jeho myšlenky, i když nere realizované, zůstaly natrvalo ve vědomí českých vědeckých špiček a ožily vždy v dalších etapách diskusí o vzniku akademie.

V akademii národní vystupuje národ co jeden muž, chápe se věci vědeckých. I jemu jako podstatě duchovní věda souzena co majetek, jež sobě přivlastní, podle sil jemu vrozených vzdělávat, jimž se kochati, jimž mezi jinými národy se oslavovati má, není mu na tom dosti, aby se vyznamenal chrabrymi skutky vojenskými, nebo úpravností řádu občného nebo průmyslem, obchodem a bohatstvím, nebo mistrovskými výtvory uměleckými: musí, chtěje úplně obdobyti obraz ducha celého lidstva, i vědu sobě přisvojiti. To se stane, když se nejlepšími silami duchovními utvoří v národní akademii.

Jan Evangelista Purkyně, Academia

Jedna z těchto etap nastala po vzniku samostatné české univerzity v roce 1882 a poté v roce 1884, kdy KČSN slavila 100. výročí svého vzniku. Závažnou a věcnou diskusi o potřebě české akademie a způsobu jejího zřízení podnítl právě v polovině 80. let T. G. Masaryk ve vědecké revue Athenaeum.

Význam akademie vzdělanému obecnstvu nemusím vykládati. Všichni národové – vedle škol svých vysokých – akademii měli a mají, ... a všude akademie ty vědecké práci a organizaci valně prospěly. Vim ovšem, že na druhé straně akademie mají protivníky, ale dle všech zkušeností přece jen akademii sobě přáti musíme, jako všude, i u nás činnost její by se posuzovala a popřípadě odsuzovala, ale napřed ji musíme míti.

T. G. Masaryk, Athenaeum

Diskuse nedospěla k jednoznačným návrhům na řešení, ale nepochybně přispěla k tomu, že se o věc začal s novými podněty zajímat také Josef Hlávka. Tento houževnatý a energický podnikatel, stavitel a architekt, později velkorosý mecenáš (1831–1908) patřil svým konzervativním zaměřením k stoupencům staročechů, byl to přítel F. L. Riegrovi. Využíval těchto svých kontaktů i svého vlivu ve Vídni, aby prosadil i na nejvyšších místech svůj záměr: aby se jeho dar 200 000 zl. stal základním kapitálem ke vzniku české akademie.

Rieger mluvil ve sněmu o akademii věd. Mnozí šlechtici byli ve svém nitru proti zřízení jejímu, ale hlasovali přece pro. Arcibiskup Schönborn byl proti ní, protože věda je nyní protináboženská. Ale Hlávka ho navštívil a přemluvil, takže přišel do sněmu a hlasoval. Celý sněm hlasoval jednotně.

Zápisky Marie Červinkové-Riegrové, 1888

Zřízení instituce i její stanovy schválil 23. 1. 1890 císař. V tomtéž roce byla jmenováním a volbami členů vytvořena členská základna instituce, která ve svých řadách sdružila v průběhu své existence asi 670 domácích vědců a umělců a navíc téměř 200 zahraničních členů.

Vnitřní členění Akademie a její postavení ve vědě

Úkolem akademie by bylo, aby sloužila všem vynikající síly všech oborů duševního tvoření v národě českém zdárně působila na rozvoj naukový i umělecký a uchránila všecku bohatou duševní činnost v národě tom jakéhokoliv škodlivého poblouzení neb roztržení. Vše to na prospěch země a říše, pro něž každý nový pokrok národa českého na dráze osvěty jest novým hmotným pramenem moci, síly a slávy.

Z oficiálního podání Josefa Hlávky zemskému maršálkovi Jiřímu Lobkovicovi 8. 6. 1888

Své představy o fungování České akademie se J. Hlávka (za spolupráce A. Bráfa) podařilo vtělit i do stanov nové instituce. Organizačně se dělila na čtyři třídy. První třída sdružovala odborníky ze společenských věd (kromě filologie), druhá patřila širokému spektru přírodních, technických a lékařských věd a do třetí třídy byli voleni filologové. Čtvrtá třída příslušela umělcům a vnitřně se členila na výtvarný, literární a hudební odbor.

Věda a umění – toť nejvyšší dar, kterým jednotlivý národ dluh svůj splácí všemu lidstvu, zároveň pak nejvznešenější, nejdělnější požitek, kterého sobě dopřává v národním svém bytí, vrchol, jehož dostupuje v existenci své. Jest to oheň jež, na vlastním krbu plápolaje, nás

ohřívá a zároveň i cizinci venku cestu osvětluje. Moment národního rozvoje, jenž národy nerozlučuje, nýbrž spojuje.

Každý učenec, každý umělec koná dvojitý úkol: jednak stará se o kulturní rozvoj svého národa, jednak chce svou práci, svým výzkumem neb výtvorem přispěti ke hřívně, kterou národ jeho skládá do pokladny veškerého lidstva. Úlohy ty se vzájemně pronikají, nepříčí se jedna druhé, přece však je dobře při rozsáhlosti obou je od sebe rozeznávati.

August Seydler, Athenaeum, 1890

Česká akademie věd a umění zveřejňovala práce svých členů i jiných vědeckých pracovníků, finančně podporovala vydávání prací i u jiných nakladatelů, domácí i zahraniční studijní cesty. Každoročními cenami odměňovala významné umělecké i vědecké výkony. Pracovní komise, zřizované zejména společenskovedními třídami, pomáhaly řešit úkoly, které bylo možné zvládnout jedině kolektivní spoluprací. Zásadou lexikografické komise III. třídy byla zřízena v roce 1911 Kancelář Slovníku jazyka českého, z níž v roce 1946 vznikl Ústav pro jazyk český.

V průběhu prvního období činnosti ČAVU (do roku 1914) profilyvaly zaměření jednotlivých tříd výrazné osobnosti, v první třídě estetik O. Hostinský, ve funkci sekretáře II. třídy a později generálního sekretáře ČAVU vynikl chemik B. Rayman. Také ve třetí třídě se ještě před první světovou válkou začali prosazovat špičkoví pracovníci, mezi nimi filologové Josef Král a Josef Zubatý.

Josef Hlávka (1831–1908), busta J. V. Myslbeka (z 90. let 19. stol.)